

Жалпы техникалык орусча-кыргызча сөздүктүн таанытымында сөздүктүн автору, Терминологиялык комиссиянын төрагасы Кадаңбай Бактыгуловдун сүйлөгөн сөзү

Арыбаңыздар урматтуу Мелис Казакбаевич, Мирлан Койчубекович жана “Кыргыз Республикасында 2021 – 2025-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүү”” программасынын алкагында жарык көргөн “Жалпы техникалык орусча-кыргызча сөздүктүн” таанытымына катышып жаткан урматтуу кыргыз тилинин күйөрмандары!

Сөзүмдүн башында бүгүнкү иш-чараны уюштуруп жаткан И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин жетекчилигине сөздүктүн авторлорунун, Терминологиялык комиссиянын атынан ыраазычылык айтып кетүүгө уруксат этиңиздер!

Эми сөздүк тууралуу айтсак, аны түзүүнү кыргыз тилин мамлекеттик тил катары кабыл алуу мыйзамы чыккан күндөн баштап аракет башталган. Ошол жылдары ал кездеги Фрунзедеги политехникалык институтта эмгектенген Жеңиш Усубалиевич Усубалиев, Жоомарт Асыранкулович Апышев жана мен болуп болочок инженерлерди кыргыз тилинде окутууну уюштуруу максатында сөздүк түзүүнү колго алган элек. Өзүңүздөргө маалым болгондой, термин жасоо иши өтө түйшүктүү эмеспи, ал эми техникалык терминдерди кыргыз тилинде иштеп чыгуу – ого бетер татаал иш. Ага карабай тилибиздин мамлекеттик болуп кабыл алынганына маашырланып, сабактарды кыргыз тилинде өтүү менен катар, сөздүктүн үстүндө иш уланды. Кыскасын айтканда, бул китеп 36 жылдык эмгектин үзүрү!

Сөздүктө жалпы техникалык тармактардагы атоолорду мүмкүн болушунча камтууга аракет жасалды, техниканын ар кайсы тармактары боюнча жана ага тийиштүү физиканын, химиянын жана башка табигый илимдердин түшүнүктөрү дагы камтылды. Бул эмгекти жаратууда мурдатан кыргыз тилине күйгөн, бул жаатта көп жылдардан бери талыкпай эмгектенип, бир канча сөздүктөрдү түзүшкөн адистер тартылды. Сөздүктүн биринчи варианты 2011-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча Улуттук комиссиясынын Терминологиялык комиссиясы тарабынан талкуудан өтүп, басмадан чыкты. Сөздүктү жаратуунун үстүндө Жеңишбек Усубалиев, Кадаңбай Бактыгулов, Жоомарт Апышев, Канатбек Эликбаевдер эмгектенишкен. Эликбаев Канатбек Токтобаевич машине куруу жаатындагы чоң адис, техника илимдеринин кандидаты. Тилекке каршы бүгүн арабызда Жоомарт Асыранкулович Апышев жок. Энергетикалык атоолорду жаратууда Ж.Апышевдин эмгегин эскерип, белгилей кеткенибиз оң. Бүгүнкү күнү бул тармакта адистер тарабынан колдонулуп жүргөн кыргыз атоолору, алсак, **чордон, көмөк чордон, тогоон, маргатон, электр чубалгылары, зарде** сыяктуулар ошол кесиптешибиздин

сунуштары. Техникалык терминдерди өз тармактарына колдонуу, жайылтуу боюнча энергетика адистеринин аракетин белгилей кетпесек болбойт. Ушул сөздүк жаңы эле жарык көргөндө бул тармактын жетекчилери сөздүктүн түзүүчүлөрүн чакырышып, ишканаларында семинарларды өткөрүшкөн. Бүгүнкү күнү дагы энергетиктер Терминком менен тыгыз иштешип келе жатышат. Биздин бүгүнкү иш чарабызда дагы көптөгөн жылдар бою энергетика тармактарын жетектеп келген, учурда Энергетика боюнча илимий изилдөө институтунун жетекчиси Айткулов Медетбек Ашыркулович өзү баш болуп катышып олтурат.

Сөздүк жарык көргөндөн кийин ар кандай тармактардын өкүлдөрүнүн өтүнүчтөрү боюнча жер-жерлерде атоолорду түшүндүрүү иш чаралары өткөрүлгөн, анткени сунуш кылынган эмгекте мурун кыргыз тилинде болбогон атоолор авторлор тарабынан жаңыдан киргизилген эле. Бул сөздүктөгү көпчүлүк атоолор өлкөбүздүн көптөгөн тармактарында колдонуу таап, бүгүнкү күндө адистер аларды өз ишмердигинде пайдаланып келишет. Сөздүккө муктаждык жаралгандыктан, тармактар тарабынан суроо-талаптар түшкөндүгүнө, коомубузда IT тармагынын кеңири жайыла баштаганына байланыштуу бул тармактар боюнча атоолорду кеңири камтуу максатында көптөгөн жылдардан бери энергетика терминдерин кыргызчалатуунун үстүндө иштеп келген, бул тармактагы бир нечелеген китептердин автору аксакалыбыз техника илимдеринин доктору, профессор Карыпбек Алымкулович Алымкулов, тоо-кен тармактары жаатындагы кыргыз тилиндеги эмгектерди жараткан, мурунку Терминкомдун төрагасынын орун басары, техника илимдеринин доктору, профессор Канатбек Асекович Кожобаев, бүгүнкү күнү дагы ушул университетте талбай эмгектенип жаткан, IT тармактары боюнча бир канчалаган кыргыз тилиндеги эмгектердин автору, техникалык илимдердин доктору, профессор Асан Сыдыгалиевич Өмүралиев болуп бирге 2018-жылы профессор Ж.Усубалиевдин редакциялоосу алдында сөздүк кайрадан иштелип чыкты. Андан бери арадан 6 жылдай мезгил өтүп, сөздүктөгү атоолордун колдонулушуна байкоо жүргүзүү, кабыл алынганын жана кабыл алынбаганын талдоодон өткөрүү, айрымдарын кыргыз тил эрежелерине ылайык келтирүү максатында, өзгөртүү, толуктоолор менен кайрадан Терминологиялык комиссиянын талкуусуна коюлуп, тактоолор киргизилди. Учурдагы Терминкомдун курамы тууралуу айтсак, илимдин докторлору, кандидаттары, көп жылдардан бери өмүрүн кыргыз тилин өнүктүрүүгө арнап келген мекенчил инсандар, ар тармактын тажрыйбалуу адистери, Кыргыз эл акыны, министрликтердин, ведомстволордун мамлекеттик тил боюнча адистери, кыргыз тилчилер, лингвистикалык экспертиза бөлүмдөрүнүн кызматкерлери камтылган.

Сөздүктүн азыркы вариантын түзүүдө кандай принциптер боюнча иш алып барылды? Биринчиден негиз катары 2011-, 2018-жылдардагы

сөздүктөрдөгү атоолор, алардын Терминкомдо бекитилгендери алынды. Ошону менен бирге комиссиянын талкуусунда мурун айрым бир башка тилден кирип кыргызчаланган, илим, техникада кеңири тарап калган атоолор өз аталыштарында калтырылды. Мисалга, **кинематика** – кыймылдык эмес, кинематика. Жүйө катары кинематиканын илимдин бир бөлүмү болгондугуна байланыштуу, башка өлкөлөр менен бир тилде сүйлөшүү керек экендиги эске алынды. Ошондой эле таянымда **атмосфера** атоосун мурун сфераны топчөйрө которулушунда атмотопчөйрө деп берген элек, Терминком атмосфера боюнча калтырууну чечти. Сөздүктүн мурунку вариантында **теория** атоосун назарият деп кабыл алганбыз, комиссия бул жолу теория деп эле калтырды. Ошол сыяктуу эле **автоклав, виртуальный, прибор, блок, цемент, арка, деформация** д.у.с. атоолор өз аталышында калтырылды. Бул атоолордун авторлор тарабынан сунушталган кыргызча түшүнүктөрү комиссия мүчөлөрүн ынандыра албады. Канткен күндө дагы сөздүктүн бул чыгарылышы дагы жаңы атоолор, толуктоолор, өзгөртүүлөргө дуушар болуп, сапаты жакшырды десек болот. Алсак, **обои – туш кагаз, брусчатка – таманташ, беседка - маек жай, люк – жапма оюк, насос – соркыскыч, поршень – бышкек, система - тутум** д.у.с. Ошондой болсо дагы бул эмгекти кынтыксыз деп айтууга болбойт, сөздүктүн үстүндө иштөө мындан ары дагы улантылмакчы, ал үчүн колдонуучулардан дагы сунуш-пикирлерди күтөбүз. Сөздүк түзүүнүн табияты ошондой, сын-пикирлердин, сунуштардын негизинде толукталып, жаңы терминдердин пайда болуусу менен кайрадан иштелип чыгып жүрүп олтурмакчы. Албетте сөздүктүн жарык көрүшүнө рецензенттер катары салым кошкон техника илимдеринин доктору, профессор Арстан Аблезович Асановго, техника илимдеринин доктору, Улуттук илимдер академиясынын академиги Мурат Садырбекович Джуматаевге, техника илимдеринин доктору, профессор, Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти Улан Нургазиевич Бримкуловго, техника илимдеринин доктору, профессор Зарлык Капарович Маймековго берген баалуу сунуштары, сын-пикирлери үчүн авторлордун атынан терең ыраазычылык билдирем.

Эми бул сөздүктү түзүүнүн максаты техникалык тармактар жаатында башка тилден кирген атоолордун мүмкүн болушунча кыргыз түшүнүгүн табуу жана аны кыргыз тилине жатык түрдө туюундуруу, техникалык терминдерди бирдейлештирүү, ал атоолорду билим берүүдө, илим изилдөөдө, өндүрүштүк иштерибизде колдонуу эмеспи. Авторлор өз тарабыбыздан бул милдетти колдон келишинче аркаладык, сиздерден колдоо, чогуу иштешүү ниетинде сунуштар болсо, мындан ары дагы улантууга даярбыз. Сөздүк жаратуу менен эле кыргыз тили өнүкпөйт эмеспи, аны жапырт колдонууга алышыбыз абзел. Кесиптик окуу жайларында мамлекеттик тилде окутууну колго алсак, болочок өндүрүш кызматкерлери техникалык тилди коомчулукка жайылтуучулар болуп саналышат. Алар өз ишмердигинде расмий түрдө кабыл алынган кыргыз

атоолорун байма-бай пайдаланышса, көрнөк-жарнактарын, иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүшсө тилибиздин өсүп-өнүгүшүнө ар бирибиздин кыргыз жараны катары кошкон салымыбыз болоор эле.

И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин окутуучулар жамаатынын бул жаатта эмгектенүү боюнча бай тарыхы бар, дарамети жетиштүү экендигин билебиз. Техникалык адистерди даярдоо боюнча окуу жайларынын көч баштоочусу катары КМТУ бул ишти колго алса деген изги тилек бар. Мен билгенден эле Карыпбек Алымкуловичтин Абдыралы Алсейитович Чыңгышев менен биргеликте жазган “Электротехника жана энергетика боюнча орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүк”, жогорку окуу жайларынын 4-, 5-курстары үчүн Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен чыккан “Электр машинелери”, “Релелик коргоо” окуу китептери, профессор Асан Сыдыгалиевич Өмүралиевдин компьютердик технологиялар боюнча “Берилиштер түзүмү жана Си++”, “Маалыматтар технологиясы” ж.б. окуу китептери, курулуш жаатында менин онго жакын окуу китептерим, усулдук көрсөтмөлөр жарык көргөн. Дагы башка окумуштуулардын кыргыз тилиндеги эмгектери болсо керек, аларды толук кандуу колдонуу талап кылынат. Бир маселе, терминдерди бирдейлештирүү максатында кыргыз тилинде иштелип чыгып жаткан окуу куралдарында Терминкомдо бекитилген атоолорду гана колдонуу турат, антпесек ар ким өз билгениндей жаза берсе окуучулардын башын айлантабыз, терминдерди атоодогу шайкештик бузулат. Техникалык терминдерди кыргызча атоо, аларды илимий иштерди жаратууда жана сабактарды эне тилибизде окутууда демилгечилердин армиясын арттыруу үчүн мамлекеттик тилде окуу куралдарын, илимий эмгектерди жаратуучуларды колдоого алуу зарыл. Учурдан пайдаланып, университеттин жетекчилигине менин сунушум бар: кыргыз тилинде окуу куралдарын иштеп чыгып, окутууда колдонуп жаткан, илимий иштерди мамлекеттик тилде жараткан окутуучуларга материалдык жана моралдык колдоо көрсөтүү, алардын сааттык жүктөмдөрүн азайтуу чараларын кабыл алуу. Ошондо гана кыргыз тилинде окутууга бел байлагандардын саны арбын болот эле деген ишеничтемин.

Көңүл бурганыңыздарга рахмат!